

АНГАЖМАН У КЊИЖЕВНОЈ ФОРМИ

Књижевно дело Слободана Селенића

ЕДИЦИЈА
Посебна издања
Књига 59

Уређивачки одбор

др Светлана Шеатовић, Институт за књижевност и уметност, Београд
др Игор Перишић, Институт за књижевност и уметност, Београд
проф. др Роберт Ходел, Универзитет у Хамбургу, Немачка
проф. др Миливој Сребро, Универзитет Мишел де Монтењ, Бордо,
Француска
проф. др Сања Мацура, Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци,
Република Српска, Босна и Херцеговина
проф. др Ален Албин Ширца, Филозофски факултет Универзитета у
Љубљани, Словенија
доц. др Горан Радоњић, Филолошки факултет Универзитета Црне Горе,
Црна Гора
проф. др Петар Грујичић, Академија уметности Универзитета у Новом
Саду
...

Рецензенти

академик Јован Делић, редовни члан САНУ
проф. др Јелена Јовановић, Филозофски факултет Универзитета у Нишу
проф. др Ева Шперлик, Универзитет Адам Мицкијевич, Познањ

АНГАЖМАН У КЊИЖЕВНОЈ ФОРМИ

Књижевно дело Слободана Селенића

Уредили

Др Марко Аврамовић

Др Владан Бајчета

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ

БЕОГРАД

2025

САДРЖАЈ

9 | УВОДНА РЕЧ

I

- 13 | *Дејвид Норис*
ИНТЕРТЕКСТУАЛНОСТ У РОМАНИМА СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА
- 27 | *Сања Маџура*
НАРАТИВИЗАЦИЈА ПОВЛАШТЕНИХ ПРОСТОРА У РОМАНИМА
СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА
- 37 | *Ален Ширца*
„ЈУГОСЛАВЕНСКИ” ИМАГИНАРИЈУМ У РОМАНИМА
СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА
- 49 | *Јелена Милић*
МЕТАМОРФНИ ГРАД: БЕОГРАД У РОМАНИМА СЛОБОДАНА
СЕЛЕНИЋА
- 61 | *Раско Лончар*
„НА НАС И ГАДОВЕ”: СУДАР КЛАСА У ДЕЛИМА ПОСЛЕРАТНЕ
СРПСКЕ ПРОЗЕ И ДРАМЕ

II

- 79 | *Весна Црејуљаревић*
ЈЕЗИЧКА ПОЛИФОНИЈА У ДРАМАМА СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА
- 91 | *Јелена Маринков*
АНГАЖМАН У ДРАМАМА СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА
- 103 | *Пешар Грујичић*
ДРАМАТИЗАЦИЈЕ РОМАНА СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА И
ТАБУИЗАЦИЈА СРПСКЕ ГРАЂАНСКЕ ДРАМЕ
- 117 | *Иван Мегеница*
ОД ДРАМСКИХ ПРАВАЦА ДО ПОЈМА ПОЗОРИШТА
- 125 | *Марина Миливојевић Мађарев*
СЛОБОДАН СЕЛЕНИЋ: ПОЗОРИШНИ КРИТИЧАР КОЈИ ЗАГОВАРА
ВРЕДНОСТИ НОВОГ ПОЗОРИШТА И ДРАМЕ

III

- 143 | *Мајда Миликић*
„МОЖЕ ЛИ МАГЛА ДА СЕ ПОТОПИ”: МЕМОАРИ ПЕРЕ БОГАЉА
СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА

- 157 | *Слободанка Шаренац*
ФИГУРА ПРИПОВЕДАЧА, НАРАТИВНА И УМЕТНИЧКА ИСТИНА У
РОМАНУ МЕМОАРИ ПЕРЕ БОГАЉА СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА
- 171 | *Роберт Ходел*
СТВАРНОСНА ПРОЗА СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА И ДРАГОСЛАВА
МИХАИЛОВИЋА – МИМЕЗИС ИЛИ ИДЕОЛОГИЈА
- 187 | *Драгана Јовановић*
ИЗМЕЂУ ИСПОВЕСТИ И (ПО)КАЈАЊА: ОСВРТ НА РОМАН
ПИСМО/ГЛАВА СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА
- 199 | *Марко Аврамовић*
КЊИЖЕВНИ И ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ СЕЛЕНИЋЕВОГ РОМА-
НА ПИСМО/ГЛАВА

IV

- 217 | *Јасмина Ахметић*
ГРАНИЦЕ И ЛИМИНАЛНОСТ У РОМАНУ ПРИЈАТЕЉИ
СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА
- 229 | *Снежана Милосављевић Милић*
ГРУПНИ ЛИК У РОМАНУ ОЧЕВИ И ОЦИ СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА
- 245 | *Горан Гаврић*
РАСЛОЈЕНОСТ ИДЕНТИТЕТА У ПРОСТОРУ И ВРЕМЕНУ:
ПОЗОРИШНА АДАПТАЦИЈА РОМАНА ОЧЕВИ И ОЦИ
СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА
- 259 | *Тамара Љујић*
ПРИПОВЕДАЊЕ ЖЕЉЕ У РОМАНУ TIMOR MORTIS СЛОБОДАНА
СЕЛЕНИЋА

V

- 273 | *Горан Радоњић*
ИСТРАГА, НАПУШТАЊЕ И ОПОМЕНА ЗАЈЕДНИЦИ: УБИСТВО С
ПРЕДУМИШЉАЈЕМ СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА
- 289 | *Јована Сувајчић*
ТЕМПОРАЛНОСТ РОМАНА УБИСТВО С ПРЕДУМИШЉАЈЕМ
СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА: ФИГУРА ДЕКАДЕНЦИЈЕ, FIN-DE-SIÈCLE
И ФИКЦИЈА КРАЈА
- 321 | *Милан Радоичић*
ПРОЗА ИСПИЈЕНОГ ЧАЈА: УБИСТВО С ПРЕДУМИШЉАЈЕМ КАО
ДИЈАЛОШКО-ПОЛИФОНИЈСКИ РОМАН
- 335 | *Јелена Панић Мараиш*
БИТИ ЈЕЛЕНА ПАНИЋ

VI

- 347 | *Игор Перишић*
ИДЕОЛОШКО-ПОЛИТИЧКЕ АНТИНОМИЈЕ КЊИГЕ *ИСКОРАК*
У СТВАРНОСТ СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА КАО ИНДИКАТОРИ
ПОЕТИЧКЕ ПОЛИПЕРСПЕКТИВНОСТИ
- 361 | *Данијела Вујсић*
ПРИПОВЕДНИ ПОСТУПЦИ У *МАЛАЈСКОМ ЛУДИЛУ* СЛОБОДАНА
СЕЛЕНИЋА
- 377 | *Срђан Орсић*
ПОДУНАВЦИ ВОН БУЧЈЕ: ИСТОРИОСОФСКО ЧИТАЊЕ
ПОРОДИЧНЕ ХРОНИКЕ СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА
- 389 | *Владан Бајчевић*
ПРЕВЕНТИВНА КРИТИКА: РЕЦЕНЗИЈЕ ИЗ ОСТАВШТИНЕ
СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА
- 403 | ИНДЕКС ИМЕНА

821.163.41.09-92 Селенић С.
323(497.1)“1987/1994”
COBISS.SR-ID 186517001

Игор Перишић
Институт за књижевност и уметност, Београд
perisigor@gmail.com

ИДЕОЛОШКО-ПОЛИТИЧКЕ АНТИНОМИЈЕ КЊИГЕ *ИСКОРАК У СТВАРНОСТ* СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА КАО ИНДИКАТОРИ ПИШЧЕВЕ ПОЕТИЧКЕ ПОЛИПЕРСПЕКТИВНОСТИ

Кључне речи: Слободан Селенић, *Искорак у стварност*, Југославија, Србија, социјализам, национализам, демократија, либерализам, антиномије, полиперспективност

Апстракт: После кратког увода у књигу политичке публицистике *Искорак у стварност* Слободана Селенића, рад је организован у четири одељка. У првом се разматра ауторов однос – у периоду од 1987. до 1994. године, када су текстови из књиге настајали – према српском националном питању, тј. према српском становишту у процесу распада социјалистичке Југославије. Други део, као својеврсна контратежа или антиномијски додатак првом, бави се односом Слободана Селенића према такозваном антинационалистичком или постјугословенском погледу на покренуте проблеме. На основу пишевог става према конкретним питањима тадашњих историјских превирања, у трећем делу рад се осврће на општа идеолошка уверења која су обележила ауторову публицистику. Напошетку, у четвртном делу даје се предлог на који би се начин Селенићеви идеолошко-поетички ставови или мисаоне антиномије могли аплицирати на даља поетичко-херменеутичка истраживања његовог романсијерског опуса.

У књизи *Искорак у стварност* (1995) Слободан Селенић сабрао је своје публицистичке текстове, политичке есеје, интервјуе и остале јавне иступе различитих жанровских усмерења, који су настајали у периоду од 1987. до 1994. године, дакле, у време завршне кризе и распада Југославије. Као ангажовани интелектуалац, писац је покушавао да делује у корист добробити тадашње заједнице која је полако нестајала или се радикално мењала. Као данак духу времена, односно располућености ондашњих интелектуалних елита између југословенског и српског становишта, Селенићева промишљања одлучујуће су обележена идеолошко-политичким антиномијама. У акцији помирења противречности, а понекад и (не)интенционално

продукујући антиномије, Селенић се креће од парадоксалног левичарског елитисте до делимичног подржаваоца народњачких или популистичких наратива; од заузимања српског становишта до дистанце у виду критичког патриотизма, који га враћа југословенској или анационалној идеологији. Разлике или противречности у ставовима последица су и измене перспективе као реакције на почетак ратова, док је доследан једино остао – у време које покрива књига *Искорак у стварност* – као антикомуниста, западњак и грађански либерал.

Текстови у књизи распоређени су по годинама 1987–1994, са уводима у облику хронологија најзначајнијих друштвено-политичких догађаја у обрађеној години. *Искорак у стварност*, дакле, с једне стране, садржи и оно што је део дневне политике, односно, како је писац сам забележио, сиров материјал од кога се „прави историја и будућност једне државе и једног народа” (Селенић 1995: 6). С друге стране, на дневнополитичком постаменту одвија се покушај концептуализације догађаја којима је писац директно или индиректно сведочио, у ширем историјском контексту. Суочен са дилемом да ли посматрати историјске процесе или учествовати у њима, са избором између квијетистичке или активистичке парадигме, аутор прихвата ангажован однос према актуелној стварности како га „неизговорене стрепње не би угушиле” (Селенић 1995: 7). У емотивном тону ових речи открива се пишчева лична драма коју је проживљавао у годинама поткрај осме и почетком девете деценије протеклога столећа. Историјско-политичка превирања су га, очигледно, интимно дубоко дотицала, те је њихов израз оставио, осим у политичкој публицистици, и у романима из тог времена: *Timor mortis* (1989) и *Убиство с предумишљајем* (1993).

Српско становиште

У књизи *Искорак у стварност* Селенић презентује, поред осталог, обимно сведочанство о разговорима српских и словеначких интелектуалаца који су се водили у два наврата с јесени 1987. године (у Љубљани 6–7. октобра, затим у Београду 13. новембра), кад је већ било јасно да се Југославија распада. Пишчево мишљење у 1987. години обележено је одлучном одбраном од напада који су долазили са словеначке стране на српску културу као недемократску и, следствено томе, имплицитно мање вредну:

[...] веома сам скептичан према честим покушајима у словеначкој публицистици, да тежњу ка демократским формама друштвеног организовања припише природи националног бића Словенаца, а да, насупрот томе, ауторитарне форме тих односа објасни природом српског националног бића (Селенић 1995: 18).

У овој фази, за разлику од неких каснијих, осенчених ангажованим или самокритичким „ружењем српског народа”, Селенић нема дилему на којем становишту стоји док изговара јавну реч. Чак и у супротности са потоњим приближавањем схватањима Радомира Константиновића о некаквој природности нацизма српском националном бићу, што би био *per*

се један расистички став, наш писац овде управо говори нешто у прилог српске културе као аутохтоно отворене и несклоне облицима ауторитаризма (ако би се премеравало дуж целе историје српскога народа). Некарактеристично за њега као децентног јавног посленика, Селенић у овом случају употребљава јаку реторику, говорећи да Словенце, барем оне интелектуалце и медије који су узели на себе задатак да концептуализију југословенску кризу, одликује „аријевски супериорна критичност према другима” (*Исто*: 31) и жар „неуротичне успаљености” (*Исто*: 69).

Уз то, за разлику од Словеније, и осталих република које јесу биле државе у држави, Србију из тог времена Селенић назива „полудржавом”, због уставне дискриминације којој је била подвргнута на основу Устава из 1974. године. Говорећи о овој теми, која је унеколико кључна за национални пол његових идеолошко-политичких промишљања, писац и даље јасно стоји на српском становишту, осуђујући поменути највиши конституционални акт као антисрпски: „Говорити о српском хегемонизму после 1944. године, заправо је цинично, кад је Србија, коначно 1974. године, стављена под једну врсту принудне управе својих, данас већ хистерично антагонизираних покрајина” (*Исто*: 18–19).

И у години 1988. писац наставља да заступа исту националну политику. У интервјуу *НИН*-у, који је урадио Милорад Вучелић, веома децидно изјављује да је у више наврата говорио о „врсти обесправљености српског народа овог тренутка у Југословенској заједници”, додајући да у Југославији „постоји пет држава и једна полудржава, зато што то хоће други”. При томе запажа да су увелико сами Срби криви за свој правно-државни положај: „Устав из 1974. направљен је на штету Србије. Међутим, ја се не сећам да је ико од Срба поднео оставку због тога Устава” (*Исто*: 32). У те Србе који су допринели дискриминаторском третирању Срба као народа који нема право на целовиту националну идеологију Селенић убраја – што је изненађење у односу на касније његове ставове – и такозване српске либерале (предвођене Марком Никезићем и Латинком Перовић), код којих хвали модернизацијске тенденције, али с разлогом примећује да су водили „политику свесног редуцирања бриге за своју територију, политику уступака, можда и недопустивих, да би се сачувао мир у кући” (*Исто*: 85).

Септембра следеће 1989. године, у великом интервјуу за *НИН*, који је опет водио Милорад Вучелић, излази на видело још веће Селенићево разумевање за српско становиште и за испуњавање народних тежњи које долазе „одоздо”. Тврдећи да Србији није било могуће повратити државну равноправност уз добровољни пристанак осталих федералних јединица (мислећи притом и на две српске покрајине), наводи да је Слободан Милошевић то морао да учини уз оправдану употребу популистичке енергије маса:

Милошевић се сетио јединог савезника, једине друштвене, политичке снаге која ће подржати његова уставно-реформаторска стремљења. Схватио је да свој циљ може постићи само политичким активирањем пониженог и незадовољног народа. И успео је. Што год мислили о митинзима, савршено је јасно да без покретања маса устав Србије не би био промењен (*Исто*: 65).

И не само то, уз дискретне симпатије за „буђење народа”, Селенић у овом интервјуу изражава помало амбивалентно, али ипак претежно разумевање за историјску улогу Слободана Милошевића: „Широки пук верује да му је Слободан Милошевић повратио достојанство и веру у себе. Слободан Милошевић је први и једини политичар у другој Југославији који им је рекао да се не стиде што су Срби” (*Исто*: 66). Иако се у првој реченици садржи трансфер погледа на ствари из перспективе јавнога мњења, односно мала ограда у односу на пучко „мишљење”, у другој реченици као да је та ограда порушена и као да се износи безрезервни негативан став према чињеници да је комунистичка елита, разним дискурзивним механизмима, заиста држала Србе у стању константне интериоризоване колективне кривице зарад очувања идеологије братства и јединства. Додуше, одмах потом следи тврдња, у духу критичког патриотизма, да национална хомогенизација свакако има и негативне последице, а да се зрелост једног народа препознаје по томе „колико је он способан да о себи говори критички” (*Исто*: 32). Као својеврсни мото ауторовог критичког патриотизма могле би се истаћи следеће речи: „Ја могу бити против политике своје земље, али не могу бити против своје земље” (*Исто*: 70). У овом исказу чује се дивни одјек Рјепнина М. Црњанског, из *Романа о Лондону*, када говори да јесте против Стаљина, али да не може бити против Русије.

Премештањем фокуса са (критичког) патриотизма на питање Селенићевог национализма, ствари опет постају антиномичне. Иако сматра да је национално осећање чињеница и да се не може „искоренити декретом” (*Исто*: 78), ипак баш због дубоке усађености „са њим треба бити на опрезу” (*Исто*: 31). Другим речима, у сопствену националну свест увек треба уносити и метасвест: „Када се год осетим интензивно Србином, а морам признати да се све чешће осетим таквим у последње време [ради се о 1988. години – И. П.], ја се увек осетим и помало изманипулисаним” (*Исто*: 33–34). У наведеном ставу откривају се Селенићеве мисаоне антиномије које не жели да разрешава у крајњем опредељивању за једну страну антистетички постављених премиса. То што понекад зазвучи да је одлучно заузео једно становиште, доводи се у питање чињеницом да писац, после неког времена, увиди да је „сувише опредељен”, па се потруди да у новим промишљањима „појача” аргументе за супротстављено гледиште како би поново успоставио својеврсни баланс.

У одговору на питање о либералном или мацинијевском национализму, Селенић не показује разумевање за било какав национализам, или се не сналази најбоље у његовим одређењима:

Тешко је замислити национализам, који, макар негде дубоко, макар у контролисаном облику, не садржи и сегмент ксенофобије. Мало је растојање између национализма и мржње према другим народима. Онај ко хоће да негује свој национализам, мора бити стално свестан тога, мора пазити да његов национализам не пређе у осећање непријатељства према другим народима (*Исто*: 148).

Осим општих пишчевих интенционалних и неинтенционалних мисаоних антиномија, овде је на делу, чини се, бркање појмова национализма

и шовинизма, карактеристично за социјалистичка и постсоцијалистичка друштва. Попут Селенића поводом овог питања, мислилац српског становишта Мило Ломпар сматра да је национално опредељење „човеково конститутивно опредељење” (Ломпар 2025: 85), али да се модерни национализам може схватити и као еманципаторски, просветитељски и самокритичан (*Исто*: 84), што би значило да је национализам само један од равноправних погледа на свет у демократском друштву ослобођеном од социјалистичких репресивних дискурзивних механизма.¹

(Пост)југословенско становиште

Паралелно са српским становиштем, код Селенића се одвија и размишљање о југословенском и постјугословенском становишту, а понекад и приклањање њима, што је карактеристично за већински део интелектуалне елите тога доба. Наш писац више пута наглашава да је пре почетка грађанског рата деведесетих мислио да Југославију може да „спасе страх од, свакако крвавог, начина на који се она једино могла распасти” (Селенић 1995: 7).² Дакле, имплицитно се у овоме садржи теза да Југославија јесте била паду склона и да је само страх од већег зла може сачувати, тј. у исказу је прећутно присутно схватање о социјалистичкој заједници као заснованој ако не у том тренутку на тоталитарним, оно на ауторитарним темељима, који се на неки начин морају бочно ојачавати.

Селенићев однос према југословенском становишту једно време био је делимично условљен функцијом председника Савеза књижевника Југославије (од 5. октобра 1988. до 4. јануара 1990. године). Због дужности коју је обављао било је одговорно да сачува извесну меру „југословенског патриотизма”, односно унеколико прагматичке и контекстуалне жеље да југословенска заједница опстане. Таква је позиција већ иманентно у значајној мери била антиномична или дугорочно немогућа, што се разоткрива сведочанствима из пишчеве политичке публицистике о помало комичком пресликавању друштвених кретања на национална/републичка књижевничка удружења.³

1 Јаел Тамир, једна од најпознатијих теоретичарки либералног (модерног) национализма, своје идеје ослања на Мациније, о којима је био упитан и Слободан Селенић, а срж властитог схватања либералног национализма излаже на следећи начин: „Главна одлика либералног национализма је да намеће националне идеје без губљења из вида осталих људских вредности са којима би национални идеали требало да се усклађују. Резултат овог процеса је редифинисање легитимних националних циљева и средстава која се користе да би се они остварили. Либерални национализам тако слави партикуларност културе заједно са универзалношћу људских права, друштвену и културалну укорененост индивидуа заједно са њиховом личном аутономијом” (Тамир 2002: 148–149; опширније о односу либералних и националних начела, те идеологији италијанског револуционара и филозофа Ђузепеа Мацинија у: Перишић 2023: 33–39).

2 На другом месту наводи да би и сам „вероватно рекао: па, онда, нека се распадне” само када би се могло претпоставити да би се то десило без крвопролића (*Исто*: 22).

3 „Испоставиће се да је судбина савеза била предигра, проба, оглед будућег државног разједињења” (Бајчета 2023: 99).

Иако се на једном месту декларише као „убеђени Југословен” (Селенић 1995: 85), у том тренутку наведено самоодређење није у супротности са припадношћу српском идентитету. Сâм је Селенић 1987. године оставио траг о овој тада могућној двојности: „Тешко се и невољно привикавам да мислим са српског становишта, јер ми се, по навици, са тим становиштем пресецају и многи други, такође релевантни увиди у ситуацију” (*Исто*: 21). Дакле, уз извесне резерве, веома је свестан да тада говори са српског становишта, а ограде које употребљава сведоче о условљености појединачног мишљења друштвено-политичким околностима, па и генерацијско-поетичком припадношћу. Ствари ће касније почети да се мењају, или да буду дубље антиномичне.

Године 1989, Селенић је још увек могао да изговори следеће речи:

Мислим, наравно, да су неправедна и пуна застрашујуће мржње поређења српског савременог популизма са фашизмом. Управо таква оптужба заснива се на најодвратнијим Гебелсовим пропагандним методама – оцрнити опонента што јаче можеш не обраћајући пажњу на истину и чињенице (*Исто*: 68).

После почетка ратова овакви недвосмилени искази постаће све ређи. У ауторовом дискурсу тада учесталије почињу да се употребљавају термини попут „парохијализам”, „паланачки” и „провинцијално”, који су јасни индикатори померења таса на ваги ка страни критичког става према српској култури као таквој, где се онај српски критички патриотизам делимично повлачи у корист прагматичке потребе за приближавањем анационалном или новојугословенском становишту. Реч је о прихватању утицајне линије наметнуте комунистичке самовиктимизације Срба, коју је посредно теоријски формулисао Радомир Константиновић у *Философији паланке*. Уз овај спис као инспирацију, Селенић у то време успут помиње и „обавезну литературу” за антинационалисте или анационалне људе, попут књига Ернеста Гелнера и Ерика Хобсбаума.

Скоро школски пример приклањања „другосрбијанском” модусу размишљања, који је тада био у повоју, налазимо у следећим речима: „Имам утисак, кад одем у неко мало место у Србији, да људи у њему немају никакву потребу за светом, да имају осећање самодовољности, да на један посредан начин доприносе да будемо у изолацији у каквој смо сада” (*Исто*: 148). Претенциозна критика менталитета, налик оној из *Философије паланке*, код Селенића је, додуше, понешто поједностављена, односно пребачена из филозофског регистра у публицистички.⁴ Заправо се ради о олакој примени употребне сврхе константиновићевског дискурса, без дубље проблематизације, што је и тада, а и данас, служило сврси парадоксалног таблоидно-закучастог објашњења дубинске базе српске одговорности за ратове деведесетих. Ако код Радомира Константиновића може бити говора о труду сложеног промишљања сопствених антиномија, и неједнозначног

4 Уп. Дух паланке јавља се као „родоначелни дух сваке тежње ка затварању у свој свет, као сваке тежње да се свет преобрази у свет паланке. Свет је, у његовом доживљају, с неке друге стране брда, а не у његовом свету, као свету паланке који је, у том смислу, не-свет. Све што карактерише не-свет (до самог ништавила, до самог не-бића) одликује и паланку, у доживљају овога духа” (Константиновић 2024: 12).

схватања појединих идеологема и филозофема које је сковао, у публицистичким парафразама долази до њихових поједностављивања у правцу исповедања вере у глобалистичку (или европејску) утопију, која би требало да заувек „излечи” српску културу од паланачког духа. (Што би код самог Константиновића опет била једна од манифестација духа паланке, она која би ишла у другачијем смеру самопревадавања. Али тај наговештај „другог духа паланке” аутор *Философије паланке* није успео или није хтео дубље да образложи у свом спису.)

Осим ових комплекснијих приклањања дискурзивно-идеолошким промишљањима извесног антинационалног или антинационалистичког становишта, све време код Селенића постоје искази који иду потпуно на руку званичном и јасном југословенском становишту из времена социјализма. У следећим речима потпуно следи југословенско државотворно становиште о изједначавању партизана и четника, при томе реторички наглашавајући безмало синонимију између речи *кољач* и *четник*, што је ригидни партизански додатак на поменуто становиште:

Ја, дабоме, нисам идиот да тврдим да су Хрвати били усташе, али нема сумње да су усташе били Хрвати. Ја, дабоме, нисам четник, али знам да су четници били Срби [...] Дужност нам је да поставимо питање шта је то у српском народу што је произвело четништво, братоубиштво, јер кољачи нису дошли из Азербејџана, него су овде рођени (Селенић 1995: 36).

„Магистрална формула титоистичког југословенства”, коју је у социјалистичкој Југославији највише рабио Мирослав Крлежа, о опсесивном изједначавању усташког и четничког покрета (Ломпар 2025: 174), била је не само прагматичка формула у сврхе одржавања наметнутог друштвеног уређења, него и директни историјски фалсификат, који и данас претрајава у анахроној хистерији оних који говоре о наводном историјском ревизионизму.

Све у свему, уз извесно поједностављивање нужно за креирање хеуристичких парадигми, могло би се сумирати да је код Селенића до почетка ратова деведесетих превладало српско становиште, да би се касније јавила реторика карактеристична за борце против српског национализма схваћеног као опасног по себи. Као посредну мисаону трајекторију власти тог преумљења или противречја вредело би навести исказ који се односи на друге, и поводом другог питања, али који одлично описује и самог Селенића:

Није, међутим, оправдана априорна сумња у могућност да појединац честито, некористољубиво, промени мишљење. Можда је могуће говорити о људима који су у оквирима полувековне друге Југославије оптирали за еволуционе методе, верујући да поправљањем власти, проширењем скучених слобода, рушењем табуа, могу бити од праве користи, не иступајући при том из оквира комунистичког или самоуправног естаблишмента (Селенић 1995: 168).

Ове реченице представљају аутокритички скривене помирљиве исказе и о сопственим антиномијама сведоче о путањама могућних разносмер-

них „еволуција”, што само иде у прилог Селенићу као сензибилном писцу, којем је било битније да се придржава списатељске интуиције, а не да буде круто доследан идеолошко-политичким уверењима. Па чак и у случају мислилаца код којих би интелектуална доследност требало да буде важнија него код писаца, намењање ставова пре је изузетак него правило.⁵

Демократско питање

Селенићеве идеолошко-политичке антиномије, или немогућности крајњег идентитетског опредељења, биле су карактеристичне за читаву његову генерацију. У ауторизованом интервјуу, који је Милош Јевтић водио са писцем на Радио Београду 2 (емитованом 25. марта и 1. априла 1990. године), Селенић у том смислу наводи:

Има један термин који употребљава Владета Јеротић радо, то је – *индивидуација*. Мислим да је индивидуација моје генерације, и моја лично, трајала нешто дуже него што би било нормално, јер је постојала потреба да се – сами лично, унутар себе – ослободимо ригидног начина мишљења. Просто смо били васпитавани да не мислимо својом главом, него да мислимо у категоријама које су унапред спремљене за нас (Јевтић 1991: 11).

Поред условљености духом ригидности, којем је требало времена да постане индивидуални дух смисла за нијансе, Селенићева комплексна породична историја, о којој говори Предраг Палавестра, такође је дубоко утицала на његова политичко-идеолошка опредељења.⁶ У хибридно време хибридних идентитета, писац је у блиском личном окружењу имао готово све елементе разностраних српских идеолошких трагедија 20. века и можда је управо стога успевао да задржи дух преговарања између различитих идеолошких перспектива, које су му се налазиле у индивидуално свесном и несвесном.

У периоду који покрива *Искорак у стварност* (1987–1994) доследан је једино остао као антикомуниста (али не и антилевичар). На општем идеолошком плану, разочаран је у „социјалне, политичке, поготову у економске моделе произашле из бољшевичке револуције” (Селенић 1995: 19). На

5 Примера ради, и један Никола Милошевић прешао је пут од младог комунисте, преко зрелог заговарања идеја класичног либерализма, да би у последњим данима постао близак конзервативној филозофији (Перишић 2023: 297).

6 Био је из грађанске породице београдских интелектуалаца блиских предатној левој грађанској интелигенцији, да би после рата прешао пут од скојевца до грађанског либерала: „Његов отац Сава и мајка Вера били су професори и држали су приватну гимназију у Београду. Из српског патриотског пркоса, осећања правичности и демократског уверења, Селенићев отац је у рату пришао партизанима. После заседања АВНОЈ-а говорио је нешто народу о будућим променама, и то се није допало комесарима. Био је оптужен за одступање од партијске линије, па су га, као прерушеног непријатеља, почетком 1944. године, без много приче, стрељали сами партизани. Мајка му је била поповска кћи из Пакраца, а тетка по мајци некада легендарна, данас заборављена, партизанска курирка и обавештајац Богданка Сека Подунавац. Иако је била важан илегалцац, јасеновачки логораш и партијски повереник највишег реда, њу су, после Резолуције Информбироа 1948. године, у мутној истрази везаној за Андрију Хебранга, у београдском затвору уморили њени ратни другови” (Палавестра 2004: 177–178).

конкретном плану, константно ће критиковати српско руководство због тврдоглаве одбране социјализма и једнопартијског система. У времену епохалног преврата, када је либерална демократија славила победу, Србија је тако остала без иједног савезника у свету. И не само то, добар део разлога за међунационалне сукобе јесте био „спектакуларни, тотални крах социјалистичког, титовско-кардељевског, совјетоидног пројекта” (*Исто*: 101). Тиме Селенић јасно указује да је национално питање морало бити удружено са демократским како би се Србија дејствено представила у свету који се убрзано мењао.

Источноевропски свет тог доба већински се био окренуо ка Западу, као што су и чувени дисидентски мислиоци тих земаља раније пропагирали. Селенић је такође себе декларисао као западњака или европејца:

Ја сам лично склон да целисходност и трајну вредност сваке политичке одлуке, друштвеног става, културног геста у нашој земљи, ценим по томе колико нас приближава, односно колико нас удаљава од Европе. При томе нисам, све до скоро, осећао потребу да ближе објасним шта подразумевам, у том контексту, под појмом Европе. Вероватно сам од увек мислио пре свега на својства „западњачког ума”, онако како их Daisetz Teitaro Suzuki види упоређене са одликама Истока. Аналитичност, разликовање, индуктивност, индивидуализам, интелектуалност, објективност, организованост Запада, Сузуки супротставља синтетичности, неразликовању, несистематичности, догматичности, интуитивности, спиритуалном индивидуализму и друштвеном колективизму Истока (*Исто*: 23).

Своје европејство заснива пре свега на западним либерално-демократским вредностима, проистеклим из традиције просветитељства, док следећи јапанског филозофа Д. Т. Сузукија донекле упада у замку оријентализма, тј. манихејске цивилизацијске поделе, при чему се карактеристике једне стране априорно доживљавају као вредније од оних других. Но, у том тренутку питање оријентализма свакако није било на главном репертоару српске интелектуалне сцене. Било је то време поновног процвата класичних либералних идеја, пре него што 21. век издиктира интелектуалну моду реанимације оних левичарских.

Слободан Селенић у својој политичкој публицистици доноси готово мали каталог основних појмова и начела либералне теорије. Истиче „индивидуални карактер ствараоачеве памети” и пружа подршку „основним начелима слободе појединца” (*Исто*: 44); наводи да већина „разумних и напредних народа верује у постепено усавршавање институција, у постепено изглађивање противречности, у сталан и континуиран, свакодневни рад” (*Исто*: 58).⁷ И на сасвим личном плану, Селенић говори о важности начела слободе појединца: „Мислим да је питање слободе – не као средства за постизање нечега, већ као циља, самог по себи – једна од ствари која ме

7 Ако би основна либерална начела била одредива према четири критеријума: 1. индивидуализам: примат личности наспрот захтевима било каквог колективитета; 2. егалитаризам: у правном и политичком поретку нема никакве разлике у моралној вредности људских бића; 3. универзализам: морално јединство људске врсте; 4. мелиоризам: „могућност побољшавања и усавршавања свих друштвених институција и политичких уређења” (Греј 1999: 8) – у књизи *Искорак у стварност* могло би се наћи још примера за заступање сваког од њих. Опширније о класичној либералној теорији у: Перишић 2023: 19–31.

је, вероватно најстимулативније, упућивала у истраживање и мог и туђих живота” (Јевтић 1991: 12). При томе, писац нема дилему да либерална демократија и капитализам иду руку подруку на општу корист заједнице: недвосмислено говори да капитализам, упркос свим социјалним и „велфер” корекцијама, и даље најбоље функционише (Селенић 1995: 138).

Међутим, међу разним варијантама либерализма, Селенић је најближи оном који се назива левим, односно оном који се по неким питањима хибридује са социјалистичким политичким уверењима. Најпре, наш писац задржава врсту левог елитизма у схватању да су интелектуалци авангарда друштва која треба тзв. обичном народу да указује на „прави пут”. Народ се састоји од елите и „неосвешћене већине” (*Исто*: 32). Савесни појединац (интелектуалац) има „нешто бољи увид у ситуацију” од дела бирачког тела „који мишљење углавном нема” (*Исто*: 5). Неспорно је да постоје људи који немају мишљење о изборима, тј. које то не интересује, али по демократском принципу и одрицање од политичког мишљења јесте став који се уважава. Елитна интервенција „одозго” у том смислу би била антидемократска, односно у традицији елитистичког или авангардног схватања о потреби наметања прогресивних начела још несвесним политичким субјектима. А то је обично део стратешког репертоара левих политика и идеологија, које немају увек присан однос са демократским принципима, ма колико се декларативно за њих залагали.

На личном плану, Селенић није баш одушевљен што човек неминовно живи у некаквој заједници: „Осуђен сам на суложништво са људима, делим са другима сто и постељу, у добру и злу; осуђен пресудом која има карактер доживотне робије” (*Исто*: 14). Мада је понекад имао разумевања за народне тежње које долазе „одоздо” (сетимо се делимичног разумевања за политику Слободана Милошевића и „догађање народа”), код њега је превладало уверење — ако не као потпуно свесно конституисано идеолошко начело, оно барем као интиман доживљај — да ипак постоји неки „виши” и „нижи” популус или политички релевантнији и мање релевантан појединац. „Суложништво” са овим такозваним нижим за њега је било одбојно и због помало снововског или дендијевског поимања уметника или интелектуалца, што није тако редак случај у историји уметности.

Вокабулар који користи при описима њему страних људи то јасно открива. После најсвежијег рата Београд ће опет, као и после Другог светског рата, бити „посељачен” (*Исто*: 161), а за Ратка Дражевића — који је делимично послужио као модел за лик Крсмана Јакшића у роману *Убиство с предумишљајем* — каже да га је одликовао однеговани „геаклук” (*Исто*: 176). Квалификације „сељачко”, „геачко” и томе слично, употребљене у априорно негативној конотацији, просто не приличе озбиљној интелектуалној расправи, пре би се могле схватити као уплив парадоксалног таблоидно-грађанског дискурса, где је грађанство доживљено као географска, а не идеолошка или уставна категорија. Такозвани прост свет, као подједнако легитиман у демократски уређеној заједници, Селенићу изгледа није деловао довољно хигијенски како би га пропустио у своје интимно окружење.

Шта је стајало у подлози оваког веома израженог анимозитета на личном плану можда би вредело истраживати у некој биографско-психоаналитичкој оптици квир провенијенције. Овде ће бити довољно зауставити се на закључку да је Селенић, као у безмало свему осталом, и по питању демократије био донекле антиномичан: демократа који понекад презири народ или недовољно демократске грађане као носиоце комунитарног суверенитета.

Предлог за даља поетичка истраживања

Међутим, како је на почетку текста наговештено, читава ова генеалогичка пишчевих политичко-идеолошких антиномија добија сасвим ново светло ако се осмотри у поетичком кључу, дакле потпуним трансфером на књижевноуметнички план. Најједноставније речено, Селенићеве идеолошко-политичке антиномије, па чак и извесна интелектуална недоследност, биле су благородне за његову књижевност, јер су омогућиле политичку и идеолошку полиперспективност у третирању историјских тема.⁸

Као вероватно најбољи српски *драмски романсијер*, Селенић је употребљавао сопствене антиномије у сврхе поетичког разногласја властитих уметничких остварења. У његовом приповедачком поступку има много тога налик „протусловјима” Јована Стерије Поповића, о којима је убедљиво писао Петар Грујичић. Класик српске драмске књижевности био је одлучујуће обележен антиномијама или, са позивом на чувеног теоретичара Харолда Блума: антитетичким приступом. Сложеност Стеријиног дела заснована је не само на генеалогичкој сличности него још више на „тематским, формалним и идеолошким противречностима” (Грујичић 2022: 8). Његова књижевна дела дају право литерарног гласа потпуно различитим становиштима унутар истог контекста, док се присуство једног начела увек може довести у везу са супротним садржајима, при чему се ниједно од њих не искључује. У ширем културном окружењу, такав начин подстиче полемику опозитних становишта као „залога једне шире, антитетичке равнотеже чији предуслов је очување полемичког дискурса и његових (само)подривачких капацитета” (*Исто*: 115). У тој природно-архетипској борби дакако нема победника и пораженог. Како поетички тако и културно-идеолошки, полемички дискурс јесте предуслов уметничког стварања али и „здраве” комуникације у друштвеној заједници. Попут Стерије, и Селенићу је увек био потребан сукоб супротних начела како би и он сам делатно поетички постојао.

8 Поводом наречене поетичке особености, критичар Марко Недић запазио је да опште слике комплексне и противречне стварности Селенић није предочавао са априорним ставовима нити идејним претпоставкама које би их тумачиле, већ је до слике стварности долазио на основу „успеле наративне реконструкције сложеног унутрашњег и спољашњег система функционисања изабраних ликова, њихових међусобних релација и места које су заузимали у средини и времену на које су се односили и у књижевном контексту у који их је аутор поставио” (Недић 2017: 105). Важна мотивска и садржинска упоришта Селенићевих романа су супротности и „противречности идеолошке, социјалне, културне, интелектуалне и психолошке природе” (*Исто*: 109).

Говерећи о Селенићевој политичкој публицистици, Владан Бајчета примећује да су пишчева ангажована упозорења увек упућена барем на две стране: „Његова критичка мисао никада није усмјерена само ка једној крајности екстремно располућеног, до пуцања затегнутог политичког клатна” (Бајчета 2023: 327). Ауторову способност да проблем сагледа из две или више супротстављених перспектива, Бајчета с разлогом смешта у идеолошко поље „културе преговарања” (Исто: 329). Ако бисмо запажање о култури преговарања преместили на поетички план, добили бисмо структурални екстракт целокупне Селенићеве прозне књижевности: преговарање између различитих дискурзивних перспектива јесте идејна кичма свих Селенићевих романа.

И романи настали у периоду који покрива књига *Искорак у стварност* – *Timor mortis* (1989) и *Убиство с предумишљајем* (1993) – обележени су, на различите начине, културом поетичког преговарања, односно полиперспективношћу у третирању историјских, идеолошких и политичких питања у временима у којима се одвијају. Када претеже српско становиште и приповест о српском историјском удесу на подручјима садашње државе Хрватске, као у роману *Timor mortis*, не губи се уверљивост осталих перспектива, у смислу да Селенић никад не гаји пропагандну пристрасност у својим историјским наративима. Ипак, књига је са хрватске стране наишла на оштре реакције појединих критичара у виду говора о пишчевој кроатофобији, са очитим симплификацијама садржине романа који управо „сучељава неколико перспектива о питању српско-хрватских односа” (Исто: 108). С друге стране, у *Убиству с предумишљајем* претеже антинационалистички или постјугословенски поглед на историјске догађаје, у чему се имплицитно изражава протест против пропасти те државне творевине. У роману је лагано структурно привилегована космополитска негација српског становишта у лику Јелене Панић Булике. Међутим, кроз лик њеног дечка Богдана Билогорца, уверљивим обликовањем и списатељском емпатијом, чува се успомена на патриотско-националне Селенићеве наративне путеве. Њихов трагични растанак у емотивном разумевању идеолошког неразумевања јесте једна од најпотреснијих сцена новије српске књижевности, у којој су пишчеве антиномије стигле до сјајног уметничког крешенда.

Антиномија национализам/космополитизам никада, дакле, није код Селенића до краја разрешена, и добро је што је остало тако. Не пишући из перспективе филозофско-историјског доцирања, већ градећи ликове на основама уочених антиномија, аутор ствара изванредан неесенцијалистички ангажован поетички концепт, који је у колизији са концептом директне ангажованости, о чему ће на другом месту бити више речи. Остајући овде у виду предлога за даља поетичка истраживања, вреди само навестити да је поетичка објективност или толерантност увек помало условљена мисаоном неесенцијалистичком схизо-позицијом као резултатом интуиције да је властита интелектуална делатност тек припремна радња за уметничку имагинацију. Интелектуални багаж се тако, у комплексно ангажованој уметности, оставља „у трајама”, како би складно сашивена одежа васкрсла на другој духовној писти.

Литература:

- Бајчета, Владан. *Књижевност с предумишљајем: стваралачка биографија Слободана Селенића*. Нови Сад: Академска књига, 2023.
- Греј, Џон. *Либерализам*. Превео Ђурица Крстић. Подгорица: ЦИД, 1999.
- Грујичић, Петар. *Театар протусловја: антитетички театар Јована Стерије Поповића*. Нови Сад: Академија уметности и Позоришни музеј Војводине, 2022.
- Јевтић, Милош. *Очи у очи са Селенићем*. Београд: Д`87, 1991.
- Константиновић, Радомир. *Философија паланке*. Београд: Лагуна, 2024.
- Ломпар, Мило. *Дух самопорицања: прилог критици српске културне политике*. Београд: Catena mundi, 2025.
- Недић, Марко. *Повратак причи: огледи о савременој српској прози*. Нови Сад: Академска књига, 2017.
- Палавестра, Предраг. *Некрополе: биографски есеји*. Београд: Откровење, 2004.
- Перишић, Игор. *Књижевност и либерална мисао*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2023.
- Селенић, Слободан. *Искорак у стварност*. Београд: Просвета, 1995.
- Тамир, Јаел. *Либерални национализам*. Превео Миша Ђурковић. Београд: „Филип Вишњић“, 2002.

Igor Perišić

IDEOLOGICAL AND POLITICAL ANTINOMIES OF THE BOOK *A STEP INTO REALITY* BY SLOBODAN SELENIĆ AS THE INDICATORS OF THE WRITER'S POETIC POLYPERSPECTIVITY

The paper is organized into four sections after a short introduction into the book of political journalism *A step into reality* by Slobodan Selenić. The book gathers newspaper articles, political essays, interviews, and other public presentations belonging to various genres. All of them originate from the period between 1987 and 1994, i.e., from the time of the final crisis and disintegration of Yugoslavia.

The first section ("Serbian standpoint") is devoted to the deliberation of the author's relationship with Serbian national question, i.e., with Serbian standpoint in the Socialist Yugoslavia disintegration process. In one share of his political and ideological statements, from the time in which Yugoslavia still existed in this way or another, Selenić has no dilemma about his own standpoint while making a public statement. The author takes the stand of defending Serbian culture as autochthonously open and not prone to different forms of totalitarianism. He emphasizes constitutional discrimination against Serbia which it was exposed to by the Constitution of 1974, which is one of the key topics for the national orientation of his ideological and political thinking. This thinking is formed in the spirit of critical patriotism, where there is still some reserve in the form of recognition that national homogenization may have negative consequences too.

The second section ("[Post]Yugoslav standpoint"), as a kind of counterbalance and an antinomic addition to the first one, deals with the relationship which Slobodan Selenić had with the so-called antinationalist views of the problems that have been stirred up. In parallel with Serbian standpoint, Selenić also thinks about a [post]Yugoslav standpoint, and sometimes he even inclines to it, which is typical of the greater part of the intellectual elite of the time. With

an unavoidable simplification, it could be concluded that Serbian standpoint had outweighed in Selenić's writing until the beginning of the 1990s wars, while the usage of the rhetoric formed in the anti-Serbian nationalism camp, which was understood as something inherently dangerous, appeared only later.

Based on the writer's attitude toward the specific historical turmoil, in the third section ("The democratic question") the paper glances back at the general ideological convictions which marked the author's journalist writing. At the time covered by the book *A step into reality*, Selenić only remained constant as an anti-communist, a Westerner, and a civil liberal. He was an active advocate of the democratization of Serbia, which would be of vital importance for the solving of the national question. Among other things, in the noted-down public appearances he brought up almost a small catalogue of notions and principles of liberal theory. However, as in virtually all other cases, Selenić was somewhat antinomic about the question of democracy: as a democrat who sometimes despises people or insufficiently democratic citizens.

Finally, in the fourth section ("A proposition for further poetic research") a sketch is presented of how Selenić's ideological and political standpoints or mental antinomies could be applied to the more encompassing poetic and hermeneutic research of his novelistic corpus. As probably one of the best Serbian *dramatic novelists*, Selenić used his own antinomies for the purposes of the fiction poetic polyphony, which goes to show that ideological and poetic contradictions were fruitful for his literature, giving it polyperspectivity in the handling of historical topics.

Keywords: Slobodan Selenić, *Iskorak u stvarnost*, Yugoslavia, Serbia, socialism, nationalism, democracy, liberalism, antinomies, polyperspectivity

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41.09 Селенић С.(082)

АНГАЖМАН у књижевној форми : књижевно дело Слободана Селенића / уредили Марко Аврамовић и Владан Бајчета. - Београд : Институт за књижевност и уметност, 2025 ([Београд] : Бирограф). - 400 стр. ; 24 см. - (Едиција Посебна издања / [Институт за књижевност и уметност, Београд] ; књ. 59)

"Зборник Ангажман у књижевној форми: књижевно дело Слободана Селенића коначни је резултат истоименог научног скупа, одржаног о деведесет и првој годишњици пишевог рођења 6–7. јуна 2024. године на Институту за књижевност и уметност у Београду." --> Уводна реч. - Текст ћир. и лат. - Тираж 150. - Стр. 9-10: Уводна реч / уредници. - Напомене и библиографске референце уз радове. - Библиографија уз већину радова. - Summaries ; Zusammenfassung. - Регистар.

ISBN 978-86-7095-370-3

1. Аврамовић, Марко, 1984- [уредник] [аутор додатног текста] 2. Бајчета, Владан, 1985- [уредник] [аутор додатног текста]
а) Селенић, Слободан (1933-1995) -- Зборници

COBISS.SR-ID 185815049
